УДК 81'276.6:62:001.4
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.51-1.32

Шашкіна Н. І.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та підготовки іноземних студентів
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

Дружиніна Л. В.,
доцент кафедри іноземних мов та підготовки іноземних студентів
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

Соколова К. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та підготовки іноземних студентів
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

Щетинникова О. О.,
викладач кафедри іноземних мов та підготовки іноземних студентів
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОГО СЛОВНИКА (НА МАТЕРІАЛІ ТЕРМІНОЛОГІЇ БУДІВНИЦТВА Й АРХІТЕКТУРИ)

Анотація. Стаття присвячена огляду питань, пов'язаних із лінгвометодичними та лексикографічними особливостями укладання навчальних термінологічних словників (на матеріалі будівельної термінології). Головна практична мета навчання іноземних мов у технічних закладах вищої освіти – це вміння читати і розуміти літературу за фахом. У зв'язку із цим зрозуміла роль фахових термінологічних словників. Враховуючи практичний досвід кафедри іноземних мов Придніпровської державної академії будівництва та архітектури, автори статті характеризують основні проблеми, які стоять перед укладачами термінологічних перекладних словників. Відбір термінів виконується у двох сферах: у сфері фіксації й у сфері функціонування, що дозволяє представити галузеву термінологію на сучасному етапі розвитку. У статті характеризуються такі основні критерії відбору термінів, як статистичні (частотність, діапазон, розподіл) і лінгвометодичні (сполучуваність, валентність, словотворча активність, багатозначність, тематична належність, стилістична функціональність). Автори вважають за доцільне враховувати розмежування галузевих понять і включати до навчального словника загальногалузеві терміни, опорні та периферійні термінологічні назви. Досліджено, що термінологічний мінімум для навчального словника слід відбирати з метою охоплення основного фонду термінів, які майбутній інженер-будівельник зможе використати у своїй роботі. Аналіз термінів англійської й української термінології будівельної індустрії й архітектури підтверджує думку про те, що термінологічні системи ґрунтуються на законах словотвору загальної мови. Нові терміни як англійської, так і української мов утворюються за допомогою всіх типових структурних способів номінації – синтаксичного, морфологічного та семантичного. За поширеністю у корпусі досліджуваних одиниць переважають складені номінації – бінарні та багатокомпонентні, утворені синтаксичним способом. Серед однослівних термінів існують семантичні деривати, похідні, складні та складноскорочені терміни. Терміни – афіксальні деривати, а також бінарні термінологічні сполучення, виявляють чітку тенденцію до вираження певних ономасіологічних категорій термінології будівництва, котрі характеризують прояви мовної системності

Ключові слова: термін, навчальний термінологічний словник, галузева термінологія, термінологічні сполучення, словотвірна модель.

На сучасному етапі розвитку людської діяльності значно посилюється роль її інформаційного забезпечення і певну роль у цьому, безперечно, відіграють словники. Характерним явищем у сучасних мовах є постійний розвиток і збагачення словникового складу за рахунок термінологічної лексики, що є наслідком прогресу в тих галузях діяльності людини, з якими ця термінологія пов'язана. Інтенсивний розвиток науки та техніки, поглиблення загальних знань про світ, широке розповсюдження та доступність засобів масової інформації ведуть до безперервного росту обсягу інформації. Для того, щоб зрозуміти ці факти, нерідко потрібно швидко знайти переклад того чи іншого науково-технічного поняття різних галузей знань. Певна роль у цьому відводиться термінологічному словнику. Сучасна лексикографія розвивається шляхом глибокого переосмислення відомих напрямів. Одним із них є термінологічна лексикографія. Деякі лінгвістичні питання цього напряму відображені у роботах таких вчених, як В.М. Лейчик [1], В.П. Даніленко [2], В. Шмідт [3], В. Дубічинський [4] та ін. [5;; 6].

Постановка проблеми. Як відомо, головна практична мета навчання іноземних мов у технічних закладах вищої освіти – вміння читати та розуміти літературу за фахом. У зв'язку із цим цілком зрозуміла роль фахових термінологічних словників, однак питання про те, які науково обґрунтовані критерії відбору мовних одиниць треба брати до уваги під час укладання навчального словника термінів, досі залишається одним із важливих питань термінографії, що доводить *актуальність*

нашого дослідження, яке має на меті презентувати досвід створення термінологічних словників такого типу на кафедрі іноземних мов Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. Ця робота була розпочата ще у 90-х рр. минулого століття та продовжується досі. Першою спробою був «Термінологічний мінімум назв будівельних машин і механізмів. Загальногалузеві терміни», який було надруковано як методичні вказівки у навчанні перекладу текстів за фахом. Перший розділ у цьому виданні був побудований згідно з алфавітно-гніздовим принципом. Усі терміни мають наскрізну нумерацію, що дозволяє швидко знайти необхідний термін. Організуючим словом є той чи інший базовий термін (згідно з парадигматичною структурою терміносистеми). Наприклад: *engine, monkey engine, ringing pile engine, hoist engine, reciprocating steam engine, fixed engine*.

Завдяки спільній праці з колегами кафедри будівельних матеріалів і натхненню провідного спеціаліста з технології виробництва ніздрюватих бетонів доц. В.О. Мартиненка було підготовлено та видано два термінологічні словники: «Німецько-українсько-російський словник з технології виробництва будівельних матеріалів та ніздрюватих бетонів» [7] і «Русско-англо-немецкий словарь по технологии производства строительных материалов и газобетонных изделий» [8], який має багато ілюстрацій. Ці словники були надруковані завдяки спонсорам із німецьких будівельних компаній. Із назви словників зрозуміло, що вони мають досить вузьку спрямованість, але в ілюстрованій частині словника є розділи, присвячені загальним відомостям про типи будівель і їх конструктивні елементи, будівельні споруди, будівельні машини, будівельні матеріали, ніздрюваті бетони та термінам, які називають ці поняття будівельного виробництва.

Мета дослідження. Вивчення терміну взагалі та дослідження терміносистем окремих галузей науки та виробництва, безумовно, є актуальною проблемою сучасної лінгвістики. Інтерес до галузевих терміносистем зумовлюється не лише соціально-економічною значущістю цього класу номінації як засобу мовного кодування й оформлення концептуальних знань різних сфер діяльності людини, але й тим, що термінологія є найбільш мобільною частиною лексики, що демонструє науково-технічний прогрес людства. Треба підкреслити, що у різних сучасних мовах саме у термінології відбуваються зрушення лексичної системи як на рівні семантики, так і на рівні засобів найменування, і це пояснюється таким явищем, як «термінологічна номінація».

Виклад основного матеріалу. Відбір лексики – це основна проблема, яка стоїть перед укладачами термінологічних перекладних словників. Для укладання навчального англо-українського словника будівельної індустрії необхідно використовувати галузеві енциклопедичні та загальномовні словники, енциклопедичні довідники з різних галузей будівництва, спеціальні монографії, періодичні видання за останні десятиріччя [9–15]. Таким чином, відбір виконується у двох сферах: у сфері фіксації й у сфері функціонування, що дозволяє представити галузеву термінологію на сучасному етапі розвитку. Критеріями відбору термінів стають статистичні (частотність, діапазон, розподіл) і лінгвометодичні параметри (сполучуваність, словотворча активність, багатозначність, тематична належність, стилістична функціональність).

Згідно з негативним критерієм не слід включати у словник прозорі у семантичному розумінні похідні та складові терміни. Про їх значення можливо здогадатися на підставі знання семантики їхніх первісних основ.

На думку багатьох учених-лексикографів, не слід включати у словник і інтернаціональні терміни, котрі схожі за складом і звучанням і збігаються у значенні з відповідними термінами рідної мови, незважаючи на те, що вони відповідають семантичним принципам відбору. У словник необхідно включати лише такі запозичені терміни, які за схожого звучання та написання мають різні значення. Це положення, безумовно, треба брати до уваги під час укладання звичайних галузевих словників, але, на нашу думку, у навчальний словник певної субмови не повинні входити лише ті мовні одиниці, що мають загальномовний характер і які не є назвами спеціальних понять конкретної галузі виробництва.

Навчальний термінологічний словник виконує три функції: навчальну, довідкову і систематизуючу. Словник такого типу має такі завдання: 1) відображати деякі важливі аспекти термінотворення під час читання науково-технічної літератури за фахом; 2) сприяти організації та накопиченню словникового запасу у раціональній системі.

Як відомо, основою типології понятійних словників є групування слів у лексико-семантичній системі. Враховуючи розмежування галузевих понять і, відповідно, розподіл термінів у галузевій терміносистемі, вважаємо за доцільне розрізняти у будівельній термінології такі групи термінів:

1) загальногалузеві термінологічні назви – це однослівні або двокомпонентні терміни: *machine* – машина, *building materials* – будівельні матеріали, *engine* – машина, двигун. Крім того, у зазначеній групі виділяються родові загальногалузеві терміни, які називають родові поняття (*hoist engine* – підйомна машина, *excavating machine* – землерийна машина), та видові, котрі відображають підвидові поняття (*crushing machine* – дробильна машина, *earth-moving machine* – землерійно-транспортна машина);

2) опорні терміни – це однослівні або термінологічні сполучення, які позначають підвидові поняття (*loader* – навантажувач, *vibrator* – вібратор);

3) периферійні терміни – однослівні або термінологічні сполучення, котрі називають поняття та стають похідними від підвидових понять (*overloader* – навісний навантажувач, *external vibrator* – зовнішній вібратор).

Термінологічний мінімум для навчального словника слід відбирати з метою охоплення основного фонду термінів, які майбутній інженер-будівельник зможе використати у своїй роботі.

Термінологічні одиниці навчального словника подаються у початковій формі. Поряд із головним терміном групуються терміни-словосполучення, що формують із ним гнізда. Вони подаються в алфавітному порядку у межах цієї словникової статті. До того ж у таких термінах-словосполученнях зазвичай головне слово не повторюється, а замінюється початковою літерою слова. Наприклад: *pile* – паля, *p. afterdriving* – добивка паль, *p. arrangement* – розташування паль, *p. cap* – наголовник палі.

Англійська й українська термінології будівельної індустрії та архітектури, як і будь-які інші, ґрунтуються на законах словотвору загальної мови. Нові терміни, як англійської, так і української мов, формуються із власного та запозиченого матеріалу за продуктивними повними моделями.

З огляду на сукупність вищезазначених принципів відбору термінологічного матеріалу і вимог, які дозволяють виділяти терміни серед різноманітної лексики, ми включили у термінологічний словник такі групи термінів:

1) прості терміноодиниці – однослівні терміни, створені методом афіксації або переосмислення загальнолітературного слова. Наприклад: *drum* – барабан, *pump* – насос, *beam* – балка, *concrete* – бетон, *cement* – цемент, *binding* – сполучний матеріал, *batcher* – дозатор, *decking* – настил, опалубка, *densification* – ущільнення, *overcoating* – покриття, *trailer* – прицеп, *pile* – паля.

2) складні терміноодиниці – двокомпонентні терміни, що характеризуються цільнооформленістю й утворюються методом складання або переосмислення загальновживаного слова. Наприклад: *padstone* – опорний камінь, *steamproofness* – паронепроникність, *slag-alkaline* – шлако-лужний, *wheelbarrow* – тачка, *frost-resistant* – морозостійкий, *slag-lime* – шлак-вапно, *daylighting* – денне освітлення, *oversailing* – навесна кладка, надплав, *overfall* – водозлив.

Термінологічні словосполучення класифікуються таким чином:

а) складні термінологічні сполучення – це термінологічні сполучення, у яких заміна одного зі складників веде до порушення семантичної цілості всього сполучення. Наприклад: *butterfly valve* – клапан-метелик, *floating foundation* – плаваючий фундамент, *fly ash* – летюча зола, *impact viscosity* – ударна в'язкість, *floating pile* – плаваюча паля, *cement pasta* – цементне тісто, *air pocket* – повітряна кишеня.

б) вільні термінологічні сполучення – це термінологічні сполучення, у котрих можлива синонімічна субституція елементів зі збереженням семантичної цілості всього сполучення. Наприклад: *concrete pile* – бетонна паля, *reinforced concrete pile* – залізобетонна паля, *timber pile* – дерев'яна паля, *steel pile* – стальна паля, *Peerless pile* – паля Пирлесс, *point bearing pile* – несуча паля, *precast-concrete pile* – збірна залізобетонна паля.

в) фразові термінологічні сполучення – це термінологічні сполучення, у яких синтаксичні відношення відображаються за допомогою прийменників або сполучників of, with, for і т. д. Наприклад: *mixer for foam concrete* – змішувач для пінобетону, *cast-in-place pile* – паля, залита на будівельному майданчику, *concrete with dense aggregates* – бетон із щільним заповнювачем, *concrete with porous aggregate* – бетон із пористим заповнювачем, *built-in radiator* – вбудований радіатор, *depth-to-span ratio* – відношення глибини до прольоту.

У словнику треба також показати основні найбільш вживані термінологічні скорочення у науково-технічній літературі з будівництва й архітектури. Наприклад: *a.* 1. *(arch)* – арка 2. *(area)* – площа; *Arch.* 1. *(architect)* – архітектор 2. *(architecture)* – архітектура; *bitn (bitumen)* – бітум; *cmtd (cemented)* – цементований; *goth (gothic)* – готичний; *l.j. (lap joint)* – з'єднання внахлест; *l.l.* (live load) – тимчасове навантаження.

Усі терміни, утворені семантичним способом, беруть участь у створенні термінів-словосполучень, тобто таких утворень, котрі здатні забезпечити словотворчу системність термінів, що входять в одну парадигму: *bed* – пласт, шар; *bed plate* – опорна плита; *bed recess* – альков, ніша-спальня; *bed plate* – плита фундаменту; *face-lift* – зовнішнє оновлення будівлі, косметичний ремонт, ремонт фасаду будівлі; *facebook* – облицювання (вид роботи); *facing* – облицювання (вид роботи); *foot bridge* – пішохідний місток; *footing* – опора, основа будівлі, підошва фундаменту, фундамент; *footprint of building* – площа забудови будівлі, розміри будівлі у плані. Наявність подібних термінів у різних галузевих термінологіях диктує необхідність їх вивчення і відбору, тому що розуміння науково-технічного тексту без знання спеціальних значень цих термінів не може бути повним.

Терміни, утворені семантичним способом, які є у певній кількості у словниковому складі будь-якої науково-технічної літератури, можуть стати лінгвістичною основою у переході до читання фахової літератури. Ось чому відбір і систематизація подібних термінів, а потім і ретельна робота над їх засвоєнням на перших етапах вивчення іноземної мови у технічному закладі вищої освіти видається нам одним із важливих напрямків роботи під час навчання читання науково-технічної літератури.

Висновки. Термінологічний словник як навчальний посібник передбачає термінологічний мінімум для системного оволодіння термінологічною лексикою. З цією метою рекомендується починати засвоєння лексики з базових термінів, а потім переходити до їх похідних. Поряд із цим необхідно вводити основні словотворні моделі термінів, визначати провідні словотворні механізми у будівельній термінології й у її терміносистемах. Вважаємо, що це сприятиме розширенню потенційного словника студентів. Значну допомогу в цій роботі нададуть найуживаніші скорочення і моделі термінологічних словосполучень, які зустрічаються у науково-технічних текстах. Все це дозволяє організовано проводити навчання термінолексики та здійснювати поточний контроль засвоєння та накопичення словникового запасу.

Література:

1. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. Москва : КомКнига, 2006.
2. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. Москва : Наука, 1977. 246 с.
3. Schmidt W. Character und gesellschafliche Bedeutung der Fachsprachen. Sprachpflege, 1969. H. 1. S. 10–21.
4. Дубічинський В., Васенко Л., Кримець О. Актуальні проблеми формування термінологічної компетенції студентів вищих технічних закладів. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»,* 2004. Вип. 503. С. 137–140.
5. Шашкіна Н.І., Дружиніна Л.В., Соколова К.В., Щетинникова О.О., Сонник Н.С. Деякі положення теорії валентності (на матеріалі термінології найменувань будівельних матеріалів). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія».* 2019. Вип. 8 (76). С. 47–50.
6. Шашкіна Н.І., Дружиніна Л.В., Соколова К.В. О месте номенклатуры в отраслевой терминосистеме (на материале наименований строительных машин и механизмов). *Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 черв. 2018 р. Київ, 2018. С. 97–100.
7. Німецько-українсько-російський словник з технології виробництва будівельних матеріалів та ніздрюватих бетонів / сост. М.П. Буряк, В.А. Мартыненко, Г.П. Євсєєва. Днепропетровск : ПГАСА, 2007.
8. Русско-англо-немецкий строительный словарь терминологии производства строительных материалов и газобетонных изделий / сост. В.А. Мартыненко, Н.И. Шашкина, С.Ю. Середа, Л.А. Лазуренко, М.П. Буряк. Днепропетровск : ПГАСА, 2009.
9. Smith F. Wlliam Principles of materials science and engineering. McGraw- Hill, 1995. 892 p.

10. Терминологический словарь по основам информатики и вычислительной техники / под ред. А.П. Ершова, Н.М. Шанского. Москва : Просвещение, 1991.
11. Harper D. Online Etymology Dictionary, 2014. URL: https://www.etymonline.com.
12. Oxford Dictionary. URL: https://en.oxforddictionaries.com.
13. Merriam-Webster Dictionary. URL: www.merriam-webster.com/dictionary.
14. Webster's Dictionary. URL: http://www.dictionary.com/browse/webster/
15. Широкова Л.Н. Новый англо-русский и русско-английский словарь по архитектуре, строительству и недвижимости. С транскрипцией / под ред. И.С. Ивянской-Гессен. Москва : Живой язык, 2009. 528 с.

Shashkina N., Druzhinina L., Sokolova K., Shchetynnykova O. Basic criteria for terminology selection in compiling learner's dictionary of building and architectural terms

Summary. The distinctive features of lexical material selection for learner's terminology dictionary have been considered. The process of terms selection for dictionary of building and architectural terms is described in the article. The selection criteria are justified on the basis of fundamental terminology characteristics and requirements.

The main characteristics of dictionary compiling such as correspondence of teaching objectives and tasks, term frequency, term prevalence, term-building, etc have been proved. The principles of terminology selection discussed both in Ukrainian and foreign terminology have been presented. The purpose of the dictionary and the brief description of structure of the created learner's dictionary of building and architectural terms have been considered. The article summarizes the experience of teachers of foreign languages department of Pridneprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture, aimed both at compiling learner's term dictionary of building industry and at developing skills and abilities to translate special scientific papers.

The building terms have been selected from special dictionaries, textbooks on different aspects of construction process, scientific articles, and monographs. Some questions of pure linguistic characteristics of terms such as oppositions of different kinds, synonymy, polysemy, various types of variability have been considered. Building terminology as any other termsystem has a long history that can be proved by the existence of the so-called terminological core, terminological subsystems defining various concepts of multifunctional building industry. In the process of compiling learner's dictionary the most significant linguistic parameters have been taken into consideration. These linguistic features are evident in exact paradigmatic organization of building terminology expressed through nesting, overlapping, identity and graduation within the terminology system.

Key words: term, building and architectural terminology, learner's dictionary of terms, concept, paradigmatic terminology scheme.